

STUDIA
BORYSIANA

ETYMOLOGICA
DIACHRONICA
SLAVICA

pod redakcją
Marioli Jakubowicz i Beaty Raszewskiej-Żurek

W **75.** ROCZNICĘ URODZIN
PROFESORA WIESŁAWA BORYSIA

Instytut Sławistyki PAN
Fundacja Sławistyczna
Warszawa 2014

Александар Лома

Универзитет у Београду

ПРАСЛ. **ROG-* ‘ВИДЕТИ, ГЛЕДАТИ’?

Међу многим доприносима Вјеслава Бориша на пољу словенске етимологије значајно место има неколико радова посвећених јужнословенско-балтским лексичких везама (Boryś 1980, 1992a, 1992b). Овај скромни прилог његовом јубилеју следи тај смер истраживања.

У другом тому Етимолошког речника српског језика (ЕРСЈ 2, 29) s.v. *бабарога* ‘страшило, наказа којом плаше децу’, након што је изложена дилема да ли првобитним треба сматрати насловни лик или слабије распрострањену варијанту *бабаруга*, којој је дата предност у московском речнику (ЭССЯ 1, 108 s.v. **babaroga*), примећује се: „У случају да је ипак изворна варијанта *-рога* пре него ли на *рог* могло би се помишљати на везу са лит. *rāgana* ‘вештица, чаробница’, које се изводи од *rėgeti* ‘видети’ са сличном семасиологијом као псл. **vedьma* (Fraenkel LEW 684), уп. с.-х. *veumtiца, veumt*.“¹

У доба када смо то написали није нам био познато да је безмало тридесет година раније исто поређење изнео Јуриј Откупшчиков, али да је из њега извео супротан закључак (Откупшчиков 1977). Наиме, док је нама литавски назив за вештицу дао повода да посумњамо у везу другог члана у *баба-рога* са *рог*, њему је српска реч била кључни доказ да балтској није у основи значење *‘видовита’, већ *‘рогата’.

Враћајући се интерпретацији аутора летонско-немачког речника из друге половине XVIII века који лет. *rag(g)ana* глосира као *gehörnte Hexe*,

¹ Таква интерпретација с.-х. полусложенице може се додатно поткрепити постојањем у литавском формулаичних спојева у којима се *rāgana* здружује са *bōba* ‘старица, баба, старија удата жена’, какав је пословица *boba ir ragana – velnių seserys*. У једној причи из Литваније забележеној од руског казивача фигурира *Баба Рагана* (Johns 2004: 82).

‘рогата вештица’,² Откупшчиков најпре проблематизује извођење лит. *rāgana*, лет. *ragana* ‘вештица’ од *reg-* ‘гледати’. Ту етимологију предложио је Лескин, најпре без образложења и уз знак питања (Leskien 1884: 365) а потом без оградe и уз упућивање на лет. изразе *ta siēva iēt raganus / raganas = t. s. i. spīganus* ‘та жена има везе са вештичјим врадбинама’ (Leskien 1891: 387).³ Широко прихваћена од доцнијих ауторитета (Микола, Буга, Петерсон, Ендзелин, већ поменути Френкел), она се са семантичке стране ослања на паралеле које пружају називи за вештице и вешце, чаробнице и чаробњаке изведени од глагола синонимних или значењем блиских балтском *reg-* ‘видети’: рус. *ведъма*, с.-х. *в(ј)ештица* од **ved-*, **vid-* ‘видети, знати’, рус. *знахарь* ‘врач, чаробњак’, лит. *žynys* id. од прасл. **znati*, лит. *žinoti*. Признајући реалност семантичког обрасца ‘видети, знати’ → ‘врач, вештица’, Откупшчиков пориче његову ексклузивност када је реч о именовању те врсте фолклорних представа, а затим своју аргументацију пребацује на творбени план, доказујући изводљивост *rāgana* (и маскулинума **raganas* > лет. *ragans* ‘врач’) као првобитног придева у значењу ‘рогат’ од *rāgas* ‘рог’, позивајући се при том особито на лет. *ragana* ‘рогата овца, стрижибуба’, лит. *ragānė* ‘рогата овца, коза’. Следи семантичко образложење, које полази од претпоставке да су вештица и вештац позније модификације зооморфног божанства у виду козе или јарца, краве или бика а поткрепљује се руским и немачким скаскама и веровањима у којима фигурирају рогате вештице; између осталог, то су руска загонетка *Стоит яга, во лбу рога* ‘печной столб с воронцами’ и немачки назив *Hexe* ‘вештица’ примењен на рогатог пужа и на јеленка. Као свој врхунски аргумент Откупшчиков на крају истиче дотад неуочене јужнословенске (с.-х.) паралеле: *бабарога* ‘вештица’ поред *рога* ‘рогата овца’, *рогоша* ‘рогата коза или овца; вештица’, *рогуља* ‘крáva дугих рогова; (еуфем.) вештица’, а творбену паралелу балтској основи *ragan-* налази у с.-х. *рогоња* ‘дугорог ован’, што би све заједно омогућавало да се повуче нова балтско-јужнословенска изоглоса.

Откупшчиковљева етимологија није изменила дотад важеће мишљење о ваљаности Лескинове, при којој остају два етимолошка речника

² J. Lange, *Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexikon*, Mitau, 1773–1777, 245, 316. Наведено по Откупшчиков 1977: 271, нап. 1.

³ На исти начин образовано лет. *spīgana* значи ‘лутајући пламичак; вештица’.

која су се у међувремену појавила, Каруласов летонски и литавски Смо-
чињског,⁴ али свакако заслужује да је овде подробније размотримо. Када
је реч о фолклорном лику вештице, његов зооморфни елемент је неспоран,
али никако не и ограничен на рогате животиње; заправо је најраспро-
страњеније веровање да се вештица претвара у лептирицу или неко друго
летеће створење. Међу разним спољашњим знацима по којима се може по-
знати вештица неки су, као репић, општесловенски, а рошчићи се срећу
само по изузетку: по одредници *ведьма* у СД 1, 297–301 (Л. Н. Виногра-
дова, С. М. Толстая), једина потврда за ту црту била би из с.-з. Украјине
(Волињска област), док се код јужнословенске вештице она уопште не бе-
лежи (ibid. 367 д.; Ђорђевић 1953: 17 д.; Зечевић 1981: 137–146).⁵ Са дру-
ге стране, занимљиво је да код Срба у околини Београда у пару са малим
репом долази разроконост и да је уопште свим словенским народима зајед-
ничко веровање да вештица има „зле очи“, дивљи или мрк поглед, којим
она може оборити човека с коња и усмртити га, како то верују Срби
у Срему, где се таква вештица зове *коњобарка*, и у Херцеговини (Зечевић
1981: 140; СД 1, 297). Што се пак тиче образовања, изводљивост балт. *ra-*
gana од **regēti* очитује се лет. дијал. облицима *paragana*, *paragane*, *para-*
gone, *paregone* f., *paragons*, *paregons* m. за књиж. *parege* f. ‘пророчица, га-
тара’, *paregis* m. ‘пророк, врач’,⁶ а сам Откупшчиков (op.cit. 271) признаје
да *paregis* може бити објашњено само значењем глагола *paredzēt* ‘пред-
видети’. С.-х. *róga* и *róгоња* су позна хипокористична образовања којима
се поименичује придев *rogat(a)* и тешко им се сме приписати прасло-
венска или још балтословенска старина. Асоцијација на *rog* код *бaбарóга*
доста је мутна; као мало дете, у свом родном Ваљеву, сећам се да сам са
бабарогом доводио у везу троугласт комад метала који је штрчао из зида
ходника једне куће у коју сам повремено одлазио,⁷ али нисам у својој
машти имао неку њену јасну слику, са роговима или без њих.

У међувремену дато је и једно ново тумачење речи *бабарога* (Раден-
ковић 2010: 426), које наводимо у целини:

⁴ Karulis LEW 2, 98 д.; Smoczyński SEJL 506. Овај други и не помиње Откупшчиков-
љев чланак.

⁵ Апотропајска функција *roga* као средства за одгоњење вештице (Ђорђевић 1953: 39)
нема везе са њеном *rogатошћу*!

⁶ Наводи их Karulis LEW l.c.

⁷ Мислим да тада нисам знао за синоним *гвозденуба*!

У српско-хрватско-македонској традицији често се као страшило за децу помиње *баба руга*, *баба рога*, изнимно *бабарогача*: „Немој искати круха, убиће те баба руга“ (кад деца често траже хлеб; племе Паштровићи); „Ете гу, иде бабарога“ (Призрен). По свој прилици ради се о старом плашилу, „духу ражи“ (код Литавца *Rugič boba* „баба ражи“, код Немаца *Roggenmuhme*, код Румуна у додолској песми „Babaruga, ruga“), које је касније преосмишљено у „рогату бабу“, или „бабу која боде“. Код Руса је познато плашило за децу (да не газе поља под ражи) – *ржица*, код Пољака – *житња баба*. У Хрватској, у Мославини, да не би деца трчала по житним пољима управо су их плашили *баба рогом*. Томе иде у прилог и одговор деци, да се *баба руга* налази у кошу (са житом).

Примамљива са фолклористичке тачке гледишта, ова интерпретација *бабароге* као „духа ражи“ проблематична је са језичке стране, јер се *рога* / *руга* не може регуларним путем извести од прасл. **rъžь* > с.-х. *râž*. Замисливо је, додуше, да је у питању полупреведеница немачког *Roggen-muhme*, али само под условом да је посреди релативно рецентан германизам који се раширио са севера; податак из Мославине могао би поткрити ту претпоставку, али јој укупни ареал речи не иде у прилог.

Кад говоримо о ареалу треба истаћи да горенаведене речи *рдоша*, *рдоља* у (пренесеном, еуфемистичном) значењу ‘вештица’ Вук има из црногорског приморја, прву из Рисна, другу из Грбља, а да се са истог подручја недавно појавио један дијалекатски извор који нам може помоћи при даљем расветљавању наше дилеме. У питању је речник говора Спича, предела у црногорском приморју јужно од Паштровића настањеног претежно православним а у мањем броју католичким живљем (Поповић / Петровић 2009: 91–165). Спички говор спада у зетско-сјеничке говоре а лексика му се одликује присуством значајних архаизама, посебно у називима месеци.⁸ За нас су овде занимљиве речи *вјѣшторога* ‘лукава, подмукла жена’ (97) и *ѓрдорога* ‘вештица; жена оштрог језика, опасница’ (131) које значењем блиско стоје речи *бабарога* и деле са њом други члан *-рога*, при чему се у обе први делови везују са називима за вештицу, самим *вјѣшт-ица* и етимолошки нејасним *ѓрд-уља*.⁹ У вези са горе указаном могућношћу интерпретације сложенице (сраслице) *баба-рога*, спичке варијанте учвршћују претпоставку о изворности вокализма *-о-* у њеном другом делу а могу

⁸ Љ. 44, подробније Бјелетић 2013, 104 и даље.

⁹ Реч *ѓрдуља* даје Вук из Војводине у значењима ‘alteHexe (als Schimpfwort für ein altes, bösesWeib), venefica. Skok ERHSJ 2: 565 има одредницу *ѓрдѣља*, где само наводи Ма-

имати значаја и за његово етимолошко опредељење. Ако се *бабарога* формално и може схватити као ‘рогата баба’ где би *рога* било хипокористично образовање од *рог*, две спичке речи су праве сложенице са везивним вокалом *-o-*¹⁰ и иницијалним нагласком какав није карактеристичан за хипокористике. Ако бисмо инсистирали на *рог* у њиховом другом делу, једина могућност била би да се оне схвате као сложени придеви ‘која има рогове (попут) вештице’ — али видели смо да вештица у јужнословенској народној представи нема рогова. Вероватнијим нам се чини схватање да је у питању сложеница типа стсл. *врѣто-градъ*, наизглед таутолошка, али где заправо први члан појашњава како треба схватити други који је вишезначан, у конкретном случају као *κῆπος* а не као *πόλις* или *τεῖχος*. У том случају *вјешто-рога* значило би *рога* која је *вјешта*, тј. видовита, а не ‘рогата’. Стога се може рећи да у светлу спичких дијалектизама инетрпретација *баба-рога* као ‘баба-вештица’ и претпоставка прасл. **roga* ‘видовита жена, пророчица’ прасродног (источно) балтском *ragana* добивају на вероватноћи. Дакако, извесности и даље нема, у недостатку других словенских потврда за корен **rog-*/ **reg-* ‘гледати, видети’. Но управо у српско-хрватском има других речи у којима би се могао крити исти корен.

Једна је придев *rázrok* ‘*schielend, strabo*’ (Вук; RJA 13, 702b) за који смо горе видели да у Срба означава једну од препознатљивих црта вештице, а који се различито тумачи. Даничић у њему види корен који је у *зрети, назирати* (1877: 72). У RJA s.v. наводи се то тумачење, али се допушта и да је од *раз-ок* са уметнутим *р*. Петар Скок у своме етимолошком речнику на неколико места прихвата и разрађује обе могућности. Под *zrèti* даје анализу **raz-zьr-* + *oko*, не упућујући на Даничића већ само на RJA l.c. (Skok ERHSJ 3, 661b; 662b). На другом месту пише „*razrok* ‘*hijlav, škiljav, heroglav*’ добио је *r* unakrštanjem sa tudicom *gverok* < tal. *guercio*, davši joj svoje *-ok*“.¹¹ На трећем пак, s.v. *râzan* 3: 115a, изводи *разрок* дисимилацијом *зн > зр* из *разноок*, али додаје „Umetnuto *r* može se tumačiti i unakrštanjem sa tal. posuđenicom *gverok*“. И. П. Петлева у ЭССЯ 34, 87 s.v. **orzokъ*(*ъ*) по-

ценаурову претпоставку да је можда од турског придева *örtülü* ‘*occultus*’. Уп. *хр̑дорога* псовка за стару женску у Дубровнику (Skok ERHSJ 1, 686 s.v. *hřdati*).

¹⁰ Уз одбацивање суфикса *-ица* односно *-уља* код првих чланова.

¹¹ Skok ERHSJ 2, 551 as.v. *oko*, уп. 1, 642 s.v. *gvèrok*.

миње и с.-х. *разрок* а од понуђених објашњења за „сувишно“ *p* наводи само укрштање са *гверок*, упућујући на Skok ERHSJ 2, 551. Треба рећи да је *разрок* у српско-хрватском нормална књижевна реч за дати појам, добро потврђена од прве половине XVII века (Иван Гундулић) на широком простору, и у књижевном језику и у народним говорима, а да су синоними *разок*,¹² *разноок*, *гверок* слабије посведочени и имају периферни статус. Већ та околност, уз неубудљивост обеју теза о настанку секундарног *p* у другом слогу, говори у прилог изворности лика са два *p*, па би самим тим предност имало Даничићево извођење од *зрети*, али оно се из творбених разлога не може сматрати убедљивим. Додуше, од тог корена изводе се синоними *зйрав* и *зрйкак*,¹³ али он није посведочен са *раз-* у српско-хрватском, нити се у ЭССЯ 36 реконструише иједан прасловенски лик са **orz-zbr-*. Имајући све то у виду, ако допустимо прасл. **rog-* ‘гледати, видети’, има места алтернативном извођењу од **разрог* < **orz-rogъ*, при којем би се завршно -*k* објашњавало наслањањем на стари синоним *разок* а истовремено потребом да се избегне хомонимија са придевом *разрог* ‘растављених рогова’, такође прасловенске старине.¹⁴

Изворни лик **разрог* ‘разрок’ могао би бити посредно потврђен глаголом *разрогачити* (*се*). Транзитивно се он употребљава искључиво са допуном *очи* ‘широм отворити, исколачити, избуљити, избечити’. Рефлексивни лик има исто значење без допуне: *разрогачити се*, као *избечити се*. Глагол је посведочен тек од новијег доба (Вук), а уобичајен је у говорном

¹² RJA 13, 687 има га само из дубровачког песника Мавра Ветранића (1482–1575) и из Микаљина речника (1649), варијанту *разокаст* са једном потврдом у прилошкој функцији *разокасто* (*гледати*) из спева рођеног Корчуланина Петра Канавелића (почетак XVIII в.). Микаља бележи, а Стулић од њега преузима и глагол *разочити* (*се*) ‘криво, попреко гледати некога’ (RJA 13, 686). Потврде из других језика у ЭССЯ l.c. су цсл. *разокъ* (Miklosich LPS 789, српскословенски и рускословенски извори), чеш. *rozok(y)*, стпољ. *rozoki*, пољ. заст. *rozo(o)ki*, струс. *разокий*, *розокий*. Тимочко *разо́как* (РТимок 709) потврђује маргинални карактер лика на с.-х. језичком подручју.

¹³ Скок их не бележи, мада су добро посведочени, уп. за *зрйкак* RJA 23, 112 (уз упућивање на слабије распрострањен синоним *зрѣкак* 102), РСА 7, 164, за *зйрав* ib. 44 (RJA нема).

¹⁴ С.-х. придев (са потврдама из RJA) послужио је, уз рус. дијал. *разро́гий* (*вол*), пољ. ретко *rozróg*, *-ogi* m. ‘место где се разилазе два планинска ланца’, као основ за реконструкцију **orzrogъ(jь)* у ЭССЯ 34, 222. За дилему спада ли тамо буг. *разрога* в. ниже.

и књижевном језику равноправно са својим наведеним синонимима; слабије се користи, и може се оквалификовати као покрајинска и/ли застарела, варијанта *изрогáчити* (*се*) (РСА 7, 642а). У RJA 13, 702 а s.v. *razrogačiti* дата је дефиниција значења 'učiniti da bude što napereño kao rog' која није ништа друго до покушај етимолошке интерпретације, јер за такво значење нема потврде.¹⁵ И Скок ставља *раз-*, *из-рогáчити се* под *rôg* (Skok ERHSJ 3, 154а),¹⁶ просуђујући глагол као деноминал од изведенице *рогáч* 'биљка Siliqua Граеса, каруба'; 'грах, пасуљ'; 'инсект јеленак'. С.-х. *рогач* је старински тип изведенице на -аць која поименичује придев на -аць (уп. Vailant 1974, 322 д.), општесл. и свакако још прасл. **rogačь* према **rogatь*(*ь*), уп. буг. *rogáč*, слн. *rogáč*, слч., глуж. *rohač*, чеш. *rohác*, длуж. *rogač*, пољ. *rogacz*, рус., блр., укр. *рогáч* са основним значењем 'рогат' у разним конкретизацијама: 'јелен; буба јеленак; муж кога жена вара; ђаво; рогљаст плод и сл.' (БЕР 6, 289 д. s.v. *рогáч*). Рус. дијал. *рогáчить*(*ся*) 'свађати се'¹⁷ поред *рогатиться* id., 'правити се важан', *рогатить* 'бости (о крави); сметати некоме у неком послу'¹⁸ и с.-х. заст. покр. *разрогáчити се* 'одлучно се испречити некоме' (Вук) омогућују да се реконструише прасловенски дијалектизам (-)*rogačiti* (*se*), деноминал од **rogačь* као поименичења придева **rogatь*,¹⁹ док је с.-х. *изрогáчити се* у значењу закржљати, сасушити се, стврднути се (о плоду шљиве)', тј. постати налик на плод рогача, млађе деноминално образовање од фитонима *рогач*.²⁰ За разлику од тих хомонима, *раз-*, *из-рогáчити се* у своме најраспрострањенијем и најбоље посведоченом значењу отварања очију широм, бечења, тешко се да извести од именице *рог*. Семантички много ближе стоји придев *разрог*, а формална препрека се уклања ако се допусти да је овај првобитно гласио **разрог*. Са

¹⁵ У Одисеји XIX 211 sq. „очи му стајаху непомично под веђама попут рогова (*кѣра*) или железа“ паралелизам са *σίδηρος* указује да се поређење односи на рог као тврд материјал.

¹⁶ Наводи и варијанту *разгорачити се* из Црне Горе, објашњавајући је метатезом.

¹⁷ Олоњецка губернија, Даль → СРНГ 35, 123.

¹⁸ Псковска и Тверска губернија, СРНГ 35, 120.

¹⁹ Уп. буг. *разрога* 'несугласица, препирка, непоразум' (БЕР 6, 286 s.v. *рог*, ЭССЯ 34, 222 s.v. **orzrogь*(*ь*)). Варијанту *разрога* БЕР 6, 286 изводи из **разврага*, но Ж. Ж. Варбот у ЭССЯ I с. оправдано указује на везивање семантике свађе, сукоба са речју **рогь*.

²⁰ Уп. пример из Лике у РСА I с.: *Многе шљиве, док су још зелене, претварају се у рогаче, изрогаче се.*

творбене тачке гледишта, од *разрог очекивали бисмо деноминал *разрожити или сл. Проширење -ач- најједноставније је објаснити утицајем синонимног *исколачити*, но постоји и друга могућност, заснована на паралели коју пружа глагол (на-)рогџити се ‘дизати уши у вис, ћулити’.²¹ Скок га тумачи као деноминал од суфиксалне изведенице *рогџиша* ‘крава’, *рогџа* Мостар, *рогџиша* ‘мера као педаљ’ Жумберак, католици, *рогџише* ‘рогато дрво на јарму’ Дубашница, но стсрп. надимак *Рогоухъ* који су у својству личног имена носила двојица поданика Дечанског властелинства у првој половини XIV века (Грковић 1986: 166) и топоним *Рогоушићи* у Босни код Сарајева говоре да треба поћи од сложеног придева **рого-ихъ* са доцнијом вокалском контракцијом.²² Тако би се и у основи глагола *из-, раз-рогачити* могао претпоставити сложени придев **рого-окъ* рано²³ контрахован у **рогакъ*. Томе је могло допринети брисање морфолошке границе унутар сложене речи након што јој је први члан избледео у језичкој свести, али гласовни лик литавских придева са *akis* ‘око’ у другом делу, *žvairākis* ‘разрок’ (*žvaīras* ‘id., зрикав’), *išplestākis* ‘широм отворених очију’ (*išplestas* ‘раширен’), *išverstākis* ‘буљоок, буљав’ (Otrębski 1965: 24; ЭССЯ 9, 55 s.v. **ъзокъ(ъ)*) сведочи да то није био нужан предуслов.

Како схватити посведочену придевску сложеницу **рого-ихъ* и претпостављену **рого-окъ* зависи од крајње етимологије глаголског корена којим се бавимо. У својој дисертацији о незапаженим семантичким везама међу балтским речима, одбрањеној у Хајделбергу 1949. а објављеној седамнаест година доцније (Jēgers 1966), Бенјамињш Јегерс показао је да се лит. *regėti*, лет. *redzēt* ‘видети, гледати, запажати, пазити’ са својим изведеницама, у које поред лит. *rāgana* ‘вештица’, лет. *ragana* id. спадају лет. *ragā* loc. ‘на видуку’, (*aiškia-*)*regīs* ‘видовњак’, лет. каузатив *redzināt* ‘чи-

²¹ Занимљиво је да и од овог глагола има лик са метатезом *нагорџиит* Косово (Елезовић), изазвана можда реанализом као ‘подићи *нагоре уши*’.

²² Није јасно спада ли овамо рус. дијал. (с.-з., Вологодска област) *рогоуша* (*рогоуша*, *рогуша*) ‘женщина при подклети, при спальне новобрачных, постельница’ (Даль), ‘женщина, прислуживающая невесте и дающая ей советы перед первой брачной ночью’ (СРНГ 35, 127), *рогоухи* ‘человек пять-шесть, которые приезжали к жениху с постелью невесты’ (<http://www.booksite.ru/fulltext/nor/thr/uss/21.htm>).

²³ Док у гласовном систему још није постојало *ō* односно док је на месту *ō* још било *ā*. За познији развој уп. савремени топоним *Врагџаница*, етник *Врагџани*, ктетик *врагџкџи* према стсрп. личног имену (надимку) *Врагооча* (Грковић 1986: 60).

нити да неко прогледа, да види, указати, прорицати по картама, грдњом подстицати на рад’ итд., може сврстати, унутар балтског, у једну ширу породицу, заједно са лет. *rēgt* ‘бити љут, срдити се’, *rēguôtiês /rēgâtiês* ‘приказивати се (нејасно, у мраку); бленути, буљити; претећи се уздизати, хтети да уједе (о псу), кострешити се (о жежу); вређати (се), свађати се’, *rēgi* m. pl. ‘привиђење, утвара’, па и самим балтословенским називом за рог: лит. *rāgas*, лет. *rags*, стпрус. *ragis*, стсл. *рогъ* који би изворно значео ‘оно што се уздиже, што штрчи’; у основи свих ових речи лежао би ие. глаголски корен **regh-* ‘бити усправан’ који је и у срвнем. *regen* ‘усправити, уздићи, покренути’, нем. *sich regen* ‘живнути, покренути се’, гр. *ῥοζω* ‘почињем, владам’. Прихваћена у свој доцнијој релевантној литератури (Frankel LEW 712 д.; Karulis 2: 112; Smoczyński SEJL 506; M. Kümmel у LIV 498), ова интерпретација ставља нашу полазну дилему у једну измењену перспективу: било да схватимо балтословенску вештицу као рогату или видовиту, имамо посла са једним истим кореном, који је у балтском сачувао широк семантички распон, а у словенском наизглед остао одражен само у речи **rogъ* и њеним изведеницама. Наше пак досадашње разматрање упућује на претпоставку да се, бар у српско-хрватском, чувају и трагови балтском својственог значења ‘видети, гледати’, у *рога* ‘вештица’ ← ‘видовита’, **раз-рог* ‘разрок’. Са формалне стране, може се најпре претпоставити девербативни придев бсл. **ragas*, поименичен у интранзитивном значењу ‘оно што је усправно, штрчи’ → ‘рог’, али и у каузативном значењу ‘онај који чини нешто видним, износи на видело’, као бсл. **ragā* ‘видовњакиња’.²⁴ Имајући у виду да је кроз историју литавског језика број придева на *-us* растао на рачун првобитних *o*-основа на *-as*, ваља допустити и да је лит. *ragùs* ‘оштрог, јасног вида, проницљив’ посредна континуанта првобитног **ragas*. Стерп. сложени придев *рого-ух* са деноминалом *на-рог(о)ушити се* пре него ли као ‘ушију налик на рогове’ може се схватити као ‘усправљених ушију’, хипотетично **рого-ок* у *раз-*, *из-рогачити* као ‘напоље истурених очију’, тј. са значењем првог члана блиским изворној семантици корена.

Да је код Балта и Словена представа о вештици поникла у хришћанско доба деградацијом паганског веровања у видовите жене-пророчице

²⁴ Секундарност суфикса *-ana* у балтском очитује се из лет. *ragge* ‘вештица’ у судском протоколу из 1576 (по Karulis LEW 2, 98).

може се поткрепити и ширим културноисторијским контекстом, а пре свега таквим веровањем код суседних Германа. Тацит нас обавештава (Тас. Germ. 8) да је у доба цара Веспасијана пророчица Веледа — чије је име вероватно келтског порекла, од глагола ‘видети’²⁵ — уживала код многих германских племена углед божанства (*Veledam diu apud plerosque numinis loco habitam*), Плутарх у Цезареву животопису помиње пророчанства „светих жена“ (*μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν*) које су по речним струјама и шуму воде одређивале тренутак за ступање у битку (Plut. Caes. 19) а Страбон (Strabo VII 2, 3) пише о седим свештеницама-пророчицама (*προφάνταις ἱέρεια πολίτριχες*) код Кимбрâ, које би приносиле на жртву заробљенике па прорицале по њиховој проливеној крви. У овом последњем опису присутне су већ ‘вештиче’ црте које су могле допринети потоњој демонизацији паганских ‘вештих, мудрих жена’.

Верујемо да смо показали да треба озбиљно узети у обзир постојање словенских одраза балтословенског корена **reg-/rag-* у значењима која се не сведе на ‘рог’. Наше разматрање ослоњено првенствено на српску грађу пре него ли нову балтско-јужнословенску изоглосу износи на видело могуће лексичке архаизме на словенском југу, какви су се могли очувати и другде, па би ваљало за њима даље трагати по другим словенским језицима и њиховим дијалектима. У овој прилици задовољићемо се указивањем на нове перспективе које таква претпоставка отвара за тумачење појединих етимолошки нејасних речи какве су митолошко име струс. *Сварогъ, Сварожницъ*, полапски *Zuarasiz* или орнитоним пољ. *raróg*, чеш. *raroh*, слч. *rároh*, слн. *rároг*, укр. *rápiг* ‘врста сокола’.²⁶

БИБЛИОГРАФИЈА

Бјелетић Марта, 2013, *Словенски месецослов од Миклошича до Спича*, [in:] *Miklosichiana bicentennialia. Међународни научни зборник поводом двестоте годишњице рођења Франца Миклошича*, Београд, с. 99–128.

²⁵ Уп. ир. *fili*, ген. *filed* ‘песник-видовњак’, кимр. *gweled* ‘видети’ (Delamarre DLG 261).

²⁶ Уп. најскорије *Boгуś* 510 s.v., где бива прихваћено традиционално извођење суфиксом *-огъ* од **rarati*, **rarъ* > цсл. *rapъ* ‘звук’, али тамо наведен пољски дијалекатски израз *patrzy jak raróg* указује на могућу другачију мотивацију назива за дату птицу. Даље би се могао ставити овамо руски дијалекатски глагол *вы-рожить* ‘излечити, особито лечењем’, Пензенска и Симбирска губернија (СРНГ 5, 342 ← Даль) с обзиром на с.-х. *из-видати* id. — ако је ово од **vidēti*, в. за тај проблем најскорије Лома 2010: 289–291.

- Грковић Милица, 1986, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властелинства у XIV веку*, Београд.
- Даничић Ђура, 1877, *Коријени с ријечима од њих постајем у хрватском или српском језику*, Загреб.
- Елезовић Глиша, 1932-1935, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, I–II, Београд (= СДЗ IV, VI).
- Зечевић Слободан, 1981, *Митска бића српских предања*, Београд.
- Лома Александар, 2010, *Праиндоевропски глагол и словенска етимологија*, „Јужнословенски филолог“ LXVI, с. 283–295.
- Откупшиков Юрий В., 1977, *О происхождении лит., лтш. gagana 'ведьма', „Baltistica“* XIII 1, с. 271–275.
- Поповић Момчило, Петровић Драгољуб, 2009, *О говору Спича: грађа*, СДЗ LVI, с. 1–275.
- Раденковић Љубинко, 2010, *Баба, одредница у Српска енциклопедија*, т. I, књ. 1, Нови Сад–Београд, с. 426–427.
- Boryś Wiesław, 1980, *Problematyka prasłowiańskich dialektyzmów leksykalnych. Izoleksy południowosłowiańskie i zachodnio-południowo-słowiańskie* [w:] *Etnogeneza i topogeneza Słowian*, Warszawa/Poznań, 75–85; прештампано у Boryś 2007, s. 209–222.
- Boryś Wiesław, 1992a, *Z nawiązań leksykalnych południowosłowiańsko-baltyckich: sch. i sle. jeża = litew. ežia, łot. eža*, [w:] *Colloquium Pruthenicum Primum*, Warszawa, s. 129–134; прештампано у Boryś 2007, s. 264–269.
- Boryś Wiesław, 1992b, *Zu den südslavisch-baltischen lexikalischen Verknüpfungen*, „Linguistica Baltica“ 1, s. 193–199; прештампано у Boryś 2007, s. 270–274.
- Boryś Wiesław, 2007, *Etymologie slowiańskie i polskie. Wybór studiów z okazji 45-lecia pracy naukowej*, red. W. Sędzik, Z. Babik, T. Kwoka, Warszawa.
- Jēgers Benjamiņš, 1966, *Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter*, Göttingen (= KZ 80/1966: 6–162, 291–307).
- Johns Andreas, 2004, *Baba Yaga: The Ambiguous Mother of the Russian Folktale*, New York.
- Leskien August, 1884, *Die Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen*, Leipzig.
- Leskien August, 1891, *Die Bildung der Nomina im Litauischen*, Leipzig.
- Otrębski Jan, 1965, *Gramatyka języka litewskiego*, t. 2: Nauka o budowie wyrazów, Warszawa.
- Vaillant André, 1974, *Grammaire comparée des langues slaves*, t. 4: *La formation des noms*, Paris.

СКРАЋЕНИЦЕ

- БЕР – *Български етимологичен речник*, ред. В. Георгиев, София 1971–.
- Вук – Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, (1818), 2 изд., Беч 1852.
- Даль – Даль Владимир И., *Толковный словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, (1863–1866), набрано и напечатано со второго издания 1880–1882 гг., Москва 1981–1982.
- ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика*, ред. А. Лома, к. 1–3, Београд 2003–2008.
- РТимок – Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд 2008.
- СД – *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, ред. Н.И. Толстой, т. 1–5, Москва 1995–2012.

- СДЗ – „Српски дијалектолошки зборник”, књ. 1–, Београд 1905–.
- СРНГ – *Словарь русских народных говоров*, ред. Ф. П. Филин, П. Сороколетов, (Ленинград=) Санкт-Петербург 1965–.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. О. Н. Трубачев, Москва 1974–.
- Boryś SEJP – Boryś Wiesław, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Delamarre DLG – Xavier Delamarre, *Dictionnaire de la langue gauloise. Une approche linguistique du vieux-celtique continental*, Paris 2001.
- Fraenkel LEW – Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–2, Heidelberg 1955–1965.
- Karulis LEW – Konstantins Karulis, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, t. 1–2, Rīga 1992.
- KZ – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen” (1877–)
- LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*, Unter Leitung von H. Rix, (1998), 2. Auflage, Wiesbaden 2001.
- Miklosich LPS – Franz Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Wien 1862–1865.
- RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU, red. Đ. Daničić, knj. I–XXIII, Zagreb 1880–1976.
- Skok ERHSJ – Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1–4, Zagreb 1971–1974.
- Smoczyński SEJL – Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno 2007.

COMMON SLAVIC *ROG- ‘TO SEE, TO LOOK’?

In Serbian folklore, *babaróga* is a female, witch-like equivalent of the boogeyman. Its name appears to be a quasi-compound, arisen through the agglutination of two juxtaposed words, first of them being obviously *baba* ‘old woman’, whereas the second one, *roga*, can be variously interpreted. A derivation from CSI *rogъ, Lith *rāgas* ‘horn’ has been proposed by Otkupščikov, not only for *babaroga*, but also for Lith *rāgana* ‘witch’, whereas in the Moscow dictionary only the variant *babarúga* is considered, which is explained as a combination of *baba* with the verbal root of *rugati se* ‘to mock’ < CSI *rog-. The discussion in the second volume of Serbian etymological dictionary is inconclusive about whether the original form is **babaróga*, going back to a carnival figure personifying the Great Fast, or *babaroga*. In the latter case, the underlying semantics ‘knowing, seeing’ is judged more probable than ‘horned’ and a relationship with Lith *rāgana* taken into consideration, with regard to its traditional etymology, deriving it from *rēgeti* ‘to see’, as well as to the semantic parallel provided by **vėd̃ma* ‘witch’ from the root **vid-* / **vėd-* / ‘to see, to know’. Recently a new etymological proposal for *baba-roga* / -*ruga* has been put forward, claiming it to be a semi-calque of German *Rogenmuhme* ‘Rye Mother’, which is hardly compatible with both the phonetic shape of the word and its area. As for the latter, **roga* ‘witch’ seems to be rooted in Montenegrin coastland. To the derivatives *rogulja* and *rogoša* recorded there by Vuk

a new dialectal evidence from the region of Spič may be added. That are two compounds, *vještoroga* and *ōrdoroga*, both meaning 'witch, hag' and sharing the same second element *-roga*, whereas the first ones are clearly related to two words for 'witch', *vješt-ica* and *ord-ulja* respectively, the former reflecting Common Slavic **věščica* from the same root as **vědъma*, the latter of obscure etymology. Those words not only prove that *baba-roga* is the older variant and *baba-ruga* the secondary one, but they also speak against the derivation from **rogъ* and in favour of the relationship with Lith *rāgana* as a derivative from the verb *rēgeti*. There are also further possible traces of the verbal root **rog-* 'to see' in Serbo-Croatian: *razrok* 'cross-eyed' < **orz-rogъ* with *-g > -k* due to the synonymous *razok* < **orz-okъ*, *raz-rogačiti* (*oči*) 'to open wide (eyes)' probably a denominal verb based on the composite adjective **rogo-okъ(jъ)* 'with protruding eyes' > **rogakъ*, cf. *na-rogušiti se* 'to bristle' from OSerb *rogo-uh* 'with protruding ears'. The initial dilemma between 'horn' and 'to see' may be solved by assuming, with Jēgers, that Lith *rāgana*, *rēgeti*, Latv *ragana*, *redzēt*, *rēgt* 'to be angry', *rēguotiēs* 'to goggle, to stare' ultimately derive from the same root, PIE **regh-* 'to sit up, stand upright', as Lith *rāgas*, Latv *rags*, OPrus *ragis*, CSI **rogъ*. Consequently, the same verbal adjective BSl *raga-* may have been substantivised in the intransitive meaning 'protruding' as **ragas* m. 'horn', and in the causative one 'making visible, bringing to light' as **ragā* f. 'seeress'. German parallels suggest that pagan predecessors of the medieval witches were women believed to be clairvoyant.